

پیش‌نویس نظام راهبری هوش مصنوعی مبتنی بر اندیشه اسلامی

مقدمه

اسلام همواره با اتکا به اندیشه مترقی کلامی خود در فهم هویت جهان هستی و بر اساس فقه و اجتهادی پویا برای درک صحیح کلام شارع مقدس بهترین تفسیر از انسان و رشد مادی و معنوی او ارائه کرده است. با پیدایش فناوری تازه‌ای با عنوان هوش مصنوعی که از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین عرصه‌های فناوری در عصر حاضر شناخته می‌شود ضرورت دارد تا حوزه‌های علمیه در راستای عمل به مسئولیت اجتماعی و فرهنگی روحانیت، نقش بنیادین علمی و فقهی خود را در تفسیر این ابزار نوین و تعیین مرزها، چارچوب و حدود شرعی و اخلاقی بهره‌برداری از آن، در قالب یک نظام راهبری مبتنی بر اندیشه اسلامی ارائه نمایند.

هدف

با توجه به مبانی و ارزش‌های دین اسلام که هدفی را جز شکوفایی انسان در ابعاد مختلف معنوی و مادی تعقیب نمی‌کند، استفاده از هر ابزار و فناوری باید هم‌راستا با اصول اخلاقی اسلامی و در مسیر رشد و ارتقای هویت انسانی، عدالت اجتماعی و حفظ کرامت انسان‌ها باشد. این نظام راهبری به دنبال این است که با تأکید بر اندیشه اسلامی، اصول راهبری هوش مصنوعی را در چارچوب باورها و ارزش‌های دینی، اخلاقی و اجتماعی ایران اسلامی تدوین کند؛ چارچوبی که در آن بهره‌مندی از فناوری‌های مبتنی بر هوش مصنوعی در راستای خیر و صلاح بشر صورت گیرد.

اصطلاحات

هوش مصنوعی (هومَص): هر موجود غیرزنده که قادر به صدور رفتارهایی مشابه ذهن انسان باشد، مانند: یادگیری، استدلال و تصمیم‌گیری.

فناوری: هر ابزار و سامانه ساخته دست بشر که به منظور تسهیل زندگی در دنیا و دستیابی به اهداف خاصی طراحی و توسعه یافته باشد.

اندیشه اسلامی: مجموعه‌ای از اصول و قوانین مبتنی بر «قرآن، سنت، اجماع و عقل» که در سه حوزه: «باورها و اعتقادات، احکام شرعی و مکارم اخلاقی» رابطه فرد مسلمان را با «خدا، خود و دیگران» هدایت و راهبری می‌کند.

نظام راهبری: مجموعه نظم‌یافته و منسجمی از ضوابط و اصول اساسی رفتار در حوزه و قلمرویی خاص و معین که با هدف یکسان‌سازی و همسوکردن نحوه مواجهه ارکان یک نظام اجتماعی با موضوع مورد نظر به تفاهم برسد.

اصول اساسی

رضایت پروردگار

هوش مصنوعی به عنوان دست‌سازه‌ای بشری صرفاً باید در راستای عبودیت و پرستش خدای متعال و جلب رضایت او و در مسیر هدایت توسعه یابد. استفاده از هوش مصنوعی نباید با انکار توحید و نفی عبودیت انسان همراه باشد و موجب ضلالت بشر گردد.

خیر عمومی

استفاده از هوش مصنوعی باید بر اساس خدمت به مردم و ارتقای رفاه جمعی صورت گیرد. تمامی دستاوردها و پیشرفت‌های فناوری باید در جهت بهبود زندگی همه انسان‌ها، تحقق عدالت اجتماعی و تامین منافع عمومی بشر باشد.

کرامت انسان

هوش مصنوعی باید در راستای حفظ کرامت انسان پیش رود. استفاده از هوش مصنوعی نباید منجر به نقض کرامت، ارزش و هویت انسانی، در ابعاد شخصی، اجتماعی یا اخلاقی گردد.

عدالت و مساوات

در توسعه و بهره‌برداری از فناوری‌های هوش مصنوعی باید اصول عدالت و انصاف رعایت شود. هیچ‌کس نباید از پیشرفت‌های این فناوری متفع شود، مگر با رعایت حقوق دیگران. هوش مصنوعی به هیچ‌وجه نباید به نابرابری اجتماعی منجر گردد.

شفافیت و پاسخ‌گویی

تصمیمات و الگوریتم‌های هوش مصنوعی باید شفاف و قابل درک باشند. هر گونه کاربرد هوش مصنوعی باید با اصول شفافیت و پاسخ‌گویی در برابر مردم، مسئولان و نهادهای نظارتی سازگار باشد.

احترام به حریم خصوصی

از حریم خصوصی افراد باید در فرآیندهای مرتبط با هوش مصنوعی به شدت محافظت شود. استفاده از داده‌های شخصی باید تنها با رضایت فرد و در چارچوب اصول اخلاقی و قانونی باشد.

نظارت و کنترل

استفاده از هوش مصنوعی باید تحت نظارت دقیق قرار گیرد تا از هر گونه سوءاستفاده و انحراف در کاربرد آن جلوگیری شود. نهادهای نظارتی موظف به پیگیری و کنترل دقیق رفتارهای سامانه‌های هوش مصنوعی هستند.

پیشگیری از آسیب‌ها

تصمیم‌گیری‌های مبتنی بر هوش مصنوعی باید با دقت و احتیاط کامل انجام شود. باید از بروز هرگونه خطرات بالقوه که ممکن است برای انسان‌ها و جامعه ایجاد شود، پیشگیری گردد.

راهنماها

۱. تدوین و تصویب چارچوب اخلاقی استفاده از هوش مصنوعی در قالب یک قانون رسمی
۲. تدوین برنامه جامع ارتقای ظرفیت‌های علمی و پژوهشی اسلامی در حوزه‌های مختلف هوش مصنوعی به منظور بهره‌برداری از این فناوری‌ها در جهت رفع مشکلات جامعه اسلامی و تقویت اقتصاد دانش‌بنیان
۳. تدوین نظامنامه برابری اجتماعی هوش مصنوعی جهت اطمینان از اینکه کاربردهای هوش مصنوعی منجر به افزایش فاصله طبقاتی یا افزایش نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی نگردد
۴. تدوین قانون حفاظت از داده‌های شخصی و تصویب آن برای حمایت از حقوق انسانی در بهره‌برداری از هوش مصنوعی، به ویژه در موارد مربوط به مسائل فردی، اشتغال، آموزش و درمان.
۵. تدوین و پیشنهاد توافقنامه جهانی ممنوعیت توسعه تسلیحات مبتنی بر هوش مصنوعی در راستای حفظ امنیت و صلح جهانی، با اشعار به این‌که از هوش مصنوعی صرفاً باید در جهت حفظ امنیت و صلح داخلی و

راهک‌ها

۱. تقویت همکاری‌های بین‌المللی اسلامی در عرصه فناوری‌های نوین، در راستای دستیابی به آرمان‌های اسلامی و رفع چالش‌های مشترک کشورهای اسلامی در این زمینه
۲. برنامه‌ریزی برای آموزش و رشد آگاهی عمومی در زمینه ترویج آگاهی‌های دینی و اخلاقی در مورد خطرات هوش مصنوعی در بین مردم و متخصصان به‌منظور استفاده مسئولانه و آگاهانه از این فناوری
۳. تدوین و اعمال استانداردهای لازم برای استفاده از هوش مصنوعی بر اساس اصول اسلامی و اخلاقی، به‌نحوی که در چارچوب قانون اساسی و قوانین موضوعه کشور باشد
۴. تشویق و حمایت از تحقیقات و پروژه‌های بومی در حوزه هوش مصنوعی به منظور ساختن راهکارهای متناسب با نیازهای خاص کشورهای اسلامی
۵. پاسخگویی به چالش‌های اخلاقی ناشی از کاربرد هوش مصنوعی، از جمله مسائل مربوط به هوش مصنوعی در امور نظامی، حریم خصوصی و حقوق فردی
۶. بهره‌گیری از اجتهاد سنتی و روش‌های فقه پویا در حل چالش‌ها و مسائل هوش مصنوعی، مانند: تعیین مسئولیت اشتباهات هوش مصنوعی، کنترل تأثیرات اجتماعی هوش مصنوعی بر سبک زندگی و تکلیف انسان‌ها در برابر استفاده صحیح از هوش مصنوعی
۷. اجتهاد در نحوه استفاده از هوش مصنوعی در تجارت، مالیات، بانکداری، یا سیستم‌های اقتصادی بر اساس قواعد فقهی برای جلوگیری از فساد و ربا
۸. اجتهاد در موضوع جمع‌آوری، ذخیره‌سازی و پردازش داده‌های شخصی با استفاده از هوش مصنوعی برای تعیین اصول شرعی در این زمینه
۹. اجتهاد در مورد استفاده از هوش مصنوعی برای تعیین تکلیف نظارت، شبیه‌سازی یا تصمیم‌گیری در مسائل حسّاس، مانند: بهداشت، ازدواج و دیگر مسائل اجتماعی
۱۰. افزودن و اختصاص یک باب فقهی خاص برای هوش مصنوعی که بتواند با بررسی منابع دینی و متناسب با کارشناسی‌های تخصصی، تمام جوانب این فناوری و تأثیرات آن در زندگی فردی و اجتماعی را ملاحظه کند
۱۱. تشخیص و تفکیک کاربردهای حلال و حرام هوش مصنوعی در تمامی زمینه‌ها، مانند: پزشکی، نظامی، تفریحی. به عنوان مثال: تعیین تکلیف نسبت به ربات‌های انسان‌نمای غیرهمجنس با انسان
۱۲. تأسیس شوراهای عالی و کمیته‌های فقهی نظارت و مشاوره در امور هوش مصنوعی برای پیگیری و نظارت بر نحوه استفاده از هوش مصنوعی و اطمینان از رعایت اصول فقهی و اخلاقی
۱۳. برگزاری دوره‌های آموزشی، همایش‌ها و پژوهش‌های دینی و فقهی هوش مصنوعی در حوزه‌های علمیه به‌عنوان مرکز اصلی تعلیم و تربیت اسلامی
۱۴. حمایت و برنامه‌ریزی برای افزایش پژوهش‌های فقهی و اجتهادی مراکز حوزوی در استفاده از هوش مصنوعی در پزشکی، اقتصاد و دیگر حوزه‌های اجتماعی و ارائه راهکارهای مناسب اسلامی
۱۵. تدوین برنامه‌های آموزشی خاصی برای تربیت روحانیون متخصص در حوزه فناوری اطلاعات و هوش مصنوعی که قادر به فعالیت هم در عرصه علمی و هم در عرصه تبلیغ باشند
۱۶. تأسیس نمایشگاه دائمی هوش مصنوعی در حوزه علمیه به‌منظور آشنایی طلاب و اساتید با تمامی ابزارهای هوش مصنوعی در جهان و شناخت تاریخچه و مفاهیم اساسی و بنیادین هوش مصنوعی از طریق نمودارها، تصاویر، تابلوها و ماکت‌های تجسمی
۱۷. مشاوره به نهادهای حاکمیت، از جمله: دولت، در تدوین سیاست‌های کلان حوزه‌های فناوری هوش مصنوعی به‌هدف این‌که سیاست‌های مذکور بر اساس اصول دینی و فقهی تنظیم شود

۱۸. نظارت حوزه علمیه بر روند توسعه و پیاده‌سازی فناوری‌های هوش مصنوعی در کشور و تأثیرات اجتماعی و اقتصادی آن برای حصول اطمینان از این‌که فرآیندهای مذکور در راستای منافع عمومی و با رعایت اصول اسلامی صورت پذیرند

۱۹. تقویت نقش حوزه‌های علمیه در تولید مدل‌های بومی و اسلامی هوش مصنوعی به گونه‌ای که این مدل‌ها و الگوریتم‌ها با فرهنگ و ارزش‌های اسلامی سازگار بوده و کشور را از وابستگی به مدل‌های غربی و ضددینی نجات دهند

چشم‌انداز

نظام راهبری پیشنهادی می‌تواند جامعه‌ای را پیش‌روی ما ترسیم کند که از فناوری هوش مصنوعی در راستای تأمین رفاه عمومی، ارتقای کرامت انسانی، تحقق عدالت اجتماعی و اقتصادی و حمایت از ارزش‌های اسلامی استفاده شود. در این چشم‌انداز، ایران به عنوان کشوری پیشرو در استفاده اخلاقی و شایسته از هوش مصنوعی شناخته می‌شود که همزمان با بهره‌برداری از این فناوری، اصول اسلامی و انسانی را در همه ابعاد آن حفظ می‌کند. با شاخص‌های ذیل:

۱. کشوری پیشرفته در استفاده اخلاقی از هوش مصنوعی، محصور در چارچوب احکام شرعی اسلامی و رعایت اصول اخلاقی اسلامی

۲. واجد یک زیست‌بوم نوآورانه که پژوهشگران، شرکت‌ها و نهادهای ایرانی در حوزه هوش مصنوعی به توسعه راهکارهای بومی و اسلامی پرداخته و از خودکفایی در این حوزه بهره‌مند می‌شوند

۳. قادر به استفاده از هوش مصنوعی در تقویت امنیت ملی و مقابله با تهدیدات سایبری، اقتصادی و نظامی، ضمن رعایت اصول امنیت عمومی و اخلاقی

